

Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri

Hakemli Makale

Eşref KÜÇÜK

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

İÇİNDEKİLER

Giriş	201
I. Cumhuriyet Dönemi Siyasal Organları	201
II. Senatus (senato).	203
III. Cumhuriyet Meclisleri (Halk Meclisleri).	204
1. Comitia centuriata.	204
2. Comitia populi tributa (comitia tributa).	205
3. Concilia plebis tributa (concilia plebis, concilium plebis).	206
IV. Yasalar (leges)	206
V. Yasa Yapım Süreçleri	210
Sonuç	212

ÖZET

Eski Roma'da, Krallık döneminin ardından kurulan Cumhuriyet (*res publica*) ile yasa yapma yetkisi halk meclislerine geçmiştir. Bunun sebepleri arasında hiç şüphesiz kralın iktidarına sınır getirme anlayışı yatmaktadır. Zira kral (*rex*) her ne kadar örf ve adetin etkisiyle yasa yapma yetkisini kullanmasa da kral yasaları (*leges regiae*) adı verilen düzenlemeleri tek başına koyabilmekteydi. Kralın yasa koyma gücünün herhangi bir sınırı bulunmamaktaydı. Tarihsel aktarıma göre Roma'nın son kralı *Lucius Tarquinius Superbus*'un tiranlığa (istibdata) dönüşen yönetimi, kralın şehirden (Roma) kovulması ve Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Krallık döneminde ömür boyu tek başına iktidarda bulunan kralın yerine, Cumhuriyette halk tarafından bir yıllığına seçilen iki eşit yetkili *consul* getirilirken, yasa (*lex, plebiscitum*) yapma yetkisi de halk meclislerine verilmiştir. Halk meclislerinin oluşma ve yasa yapım süreçleri, günümüz yasama faaliyetlerinin temelini oluştururken, Eski Roma'nın bu süreçlerde takip ettikleri ilkeler bugün hala yasakoyucular için rehber işlevi görmektedir. Roma tarihi yasama alanında görülen kodifikasyonların (Oniki Levha Yasası, *Corpus Iuris Civilis*) azlığı, yasa ile toplum gereksinimlerinin çözülmesi ve sorunlara getirilen tedbirler hakkındaki Romalıların düşünceleri, yasa yapım süreçlerinin teknik yönüne ilişkin ilke ve saptamaları Roma yasalarının halk nezdindeki meşruiyetinin temelini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler

Eski Roma halk meclisleri, Yasa yapım süreçleri, Yasa (*lex, plebiscitum*), Torba yasa (*leges saturnae, lex Caecilia Didia*), Gizli oy pusulası

ABSTRACT

The Popular Assemblies of the Republic Period and the Law-Making Process in Ancient Rome

After the Kingdom, the legislative authority in the Republic (*res publica*) was used by the popular assemblies in ancient Rome. The main reason was to limit the powers of the King. Although the King (*rex*) did not use his legislative authority due to customs, he could rule the "laws of the King" (*leges regiae*). These laws were ruled without any constraints. Rome's last King, Lucius Tarquinius Superbus' Kingdom turned to tyranny, ended with the King being expelled of the City and the rise of the Republic. In this period, while two equal authorized conculs were elected for one year by the public, law (*lex, plebiscitum*) making authority was used by the popular assemblies. Existence and legislative process of popular assemblies formed the roots of today's legislative activities. Ancient Rome's principles followed in this process still have function of guidance for today's legislators. The scarcity of the Codifications, Romans' opinions about law and technique part of law making process were the reasons of the legitimacy of the Roman law.

Keywords

Popular assemblies in ancient Rome, Law-making process, Law (*lex, plebiscitum*), Ommibus law (*leges saturnae, lex Caecilia Didia*), Secret ballot

KISALTMALAR

Aufl.	Auflage	Inst.	Institutiones	MÖ	Milattan Önce
bkz.	Bakınız	Iust.	Iustinianus	MS	Milattan Sonra
çev.	Çeviren	s.	Sayfa	TBK	Türk Borçlar Kanunu
dn.	Dipnot	dn.	Dipnot	vd.	Ve devamı
ed.	Editör	md.	Madde	yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Roma'da kaynağı halk olan, başka bir ifadeyle halk meclislerinin çıkardığı yasalara, örf ve adete ya da buna benzer bir kaynağa dayanan hukuka *ius civile* adı verilmiştir¹. Roma'nın en eski hukuku büyük ölçüde yazılı olmayan hukuktan oluşmaktaydı². Krallık döneminde yazılı olmayan hukuk olarak örf ve adet biçiminde ortaya çıkan *ius civile*'nin kapsamına, Cumhuriyetle birlikte halk meclislerinin çıkardığı *lex* ve *plebiscitum* adını alan yasalar ve *Principatus* döneminde halkın temsilcisi olarak kabul edilen senatonun kabul ettiği *senatus consultum*'lar dahil olmuştur.

Klasik hukuk döneminin ünlü hukukçusu *Gaius*, *ius civile*'ye, kaynağı kamu makamlarının koyduğu hukuku da ekleyerek, Roma hukukunun kaynaklarını sayarak bunların ne anlama geldiğini açıklamıştır.

Krallık yönetiminin yerini Cumhuriyet aldığı anda, önceki yönetimin mahsurlu görülen tüm yetkileri, yerlerini başlıca amacı önceki sınırsız yetkileri kısıtlamak olan yenilerine bırakmıştır: Yönetici bakımından yıllık görev, çift sayıdalık ve halk tarafından seçilme; yasama bakımından yeni kurulan meclisler ile senatonun birlikte faaliyeti.

Yeni yönetimin yeni adı da bu değişikliklerle *res publica* olarak ifade edilmiştir: Yönetim artık kralda değil, halkın bizzat kendisindedir. Yönetim halka, yani cumhura ait olup, yasaları doğrudan doğruya onun tarafından yapılmıştır. 500 yıllık Cumhuriyet deneyimi, Roma'dan günümüze çeşitli yasa yapım ilkeleri kazandırmıştır.

I. Cumhuriyet Dönemi Siyasal Organları

Krallık döneminin ömrü boyunca, tek başına her yetkiye sahip kralı (*rex*)³, yerini Cumhuriyette öncelikle iki *consul*'e bırakmıştır. Bu iki *consul*'ün her biri halk tarafından doğrudan doğruya ve bir yıllık bir yetki ile donatılmak suretiyle seçimle işbaşına getirilmiştir. Sürenin sonunda alelade bir vatandaşa dönüşmek, yıl boyunca kullanılan devlet kudreti kullanım yetkisinin (*imperium*) yasalara aykırı, kötü, geç, kullanımı ya da gerektiğinde kullanılmaması gibi haller nedeniyle *consul*'ün yargılanmasına ve cezaya çarptırılmasına, yani idarenin hesap verebilirliğine imkan tanımıştır.

Cumhuriyet idari makamları (*magistratus*) zamanla, *imperium*'u çeşitli yeni kurulan *magistra*'lıklar arasında dağıtmış, her bir *magistra* için ayrı yetkiler tanımlamış, böylece *imperium*'un bir elde toplanmasının önüne geçmiştir. Tabii kurulan her *magistra*'lık da daima çift sayılarda tutulmuş, böylece her *magista*'nın da ayrıca diğerini veto edebilmesine imkan verilmiştir.

Cumhuriyet döneminin siyasal organları *consul*'ler, diğer *magistra*'lar (*praetor*, *aedilis*, *quaestor*), halk meclisleri ve *senatus* Roma devletinin üçlü sacayağı oluşturmuştur⁴.

1 KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan, **Roma Hukuku**, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 103.

2 HONSELL, Heinrich, **Römisches Recht**, 8. Aufl., Springer Verlag, Berlin, 2015, s. 3: Honsell bu durumu F. Schulz'un "Hukuk toplumu, kanun toplumu değildir" sözüyle aktarıyor; APATHY, Peter / KLINGENBERG, Georg / PENNITZ, Martin, **Einführung in das römische Recht**, 5. Aufl., Wien, 2012, s. 15.

3 DEMİRCİOĞLU, Halil, **Roma Tarihi**, 1. Cilt: Cumhuriyet, 5. Baskı, Ankara, 2011, s. 53-54.

4 KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2013, s. 43; RAINER, Johannes Michael, **Einführung in das römische Staatsrecht. Die Anfänge und die Republik**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997, s. 41.

Patricius'ların siyasal egemenliği MÖ 4. yüzyılın ortalarına dek sürmüştü, bu süre için de *patricius*'lar kamu erkini (*imperium*) çeşitli *magistra*'lıklar arasında dağıtmış ve uzun süre bu erkin daima *patricius*'ların elinde kalmasını sağlamıştır. MÖ 367 yılı, yetkinin yeni bir sınıfın eline geçmesi açısından önemli bir yıldır. Nitekim bu tarihten itibaren *patricius* sınıfının ayrıcalıklı yerini, *pleb*'lerin de artık *magistra*'lıklara seçilebilmesi hakkıyla birlikte, *patricius* ve *pleb*'lerin içinden çıkan yeni Cumhuriyetin yeni soyluları sınıfı olan *nobilitas* almış⁵ ve nihayetinde MÖ 300'te çıkartılan *lex Ogulnia* ile *pleb*'ler dini rahiplik makamı olan *pontifex*'liğe dahi seçilebilir hale gelmiştir⁶.

Cumhuriyet idaresi *imperium*'un tek bir organda toplanmasını önleyecek biçimde ve tamamiyle bir güçler arası bir denge rejimi olarak beş asır boyunca ayakta kalabilmiştir.

Magistra'lıkların kullandığı devlet kudreti kullanma erki (*imperium* ya da *potestas*) getirilen ilk sınırlama zamansal olup, bu erk seneden seneye yapılan seçimler ile göreve doğrudan doğruya halk meclisleri tarafından seçilen ve sadece bir yıl faaliyetinde bulunarak bu erki kullanabilen *magistra*'lara teslim edilmiştir. *Magistra*'nın görev süresinin bir yıl olmasının sonuçlarından biri de, görev yılı içinde vermiş olduğu kararlar ve yaptıkları için hesap verecek oluşudur⁸. Bu durum doğal olarak *magistra*'yı hukuk sınırları içinde tutmaktadır.

Magistra'nın kullandığı erk için getirilen bir diğer sınırlama, aynı makama seçilen aynı yetkileri haiz diğer mevkidaşlar (*collegae*) ve birbirlerine karşı sahip oldukları *ius intercedendi* (müdahale, veto etme hakkı) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir⁹. *Collegae* konumunda olan eş yetkiye aynı kapsamda sahip olan *magistra*'lar, biri diğerinin işlemini *intercessio*¹⁰ (*veto*) işlemiyle durdurarak engelleyebilmiş ve bu suretle faaliyetlerinin karşılıklı olarak daima Roma halkı yararına çizgisinde tutulmasını sağlamışlardır. Birbirini engelleme yetkisinin kötüye kullanmasının devletin işleyip mekanizmasını kilitleyebileceği düşünülebilse de, tarihsel deneyim bunun Roma halkı yararına paydasında yer almakla kullanılabildiğini, bu sayede güçler arasında denge kurulabildiğini göstermiştir. *Magistra*'ların yürütmede kendi nüfuzlarını egemen kılmasını önleyecek mekanizmalar kurulmakla Cumhuriyet rejiminin uyum ve denge içinde uzun zaman yürümesi sağlanmış olsa da, kurumlar arası ahengin bozulması Cumhuriyetin sonunu getirmiştir¹¹.

5 WALDSTEIN, Wolfgang / RAINER, J. Michael, **Römische Rechtsgeschichte**, 10. Aufl., München, 2005, s. 70; UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Lügatı**, İstanbul, 1975, s. 139.

6 RAINER, 1997, s. 38.

7 *Magistra*'lar için görev süresi 1 yıl, sadece *ensor* için 5 yıldır.

8 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 71.

9 MANTHE, Ulrich, **Geschichte des römischen Rechts**, Verlag C. H. Beck, München, 2000, s. 37.

10 BERGER, Adolf, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Philadelphia, 1953, s. 506: *Intercessio*, bir *magistra*'nın mevkidaşının ya da hiyerarşik olarak daha alt derecedeki bir başka *magistra*'nın işlem ya da kararlarına karşı onu durdurabilme, yasaklayabilme yetkisini ifade eder; *Veto* kelimesi Latince *vetare* (yasaklamak, karşı çıkmak) fiilinden gelir ve kelime anlamı olarak bu fiilin birinci tekil şahıs tarafından çekilmiş hali olarak "ben yasaklıyorum; ben karşı çıkıyorum" anlamına gelir. ALOVA, Erdal, **Latince Türkçe Sözlük**, 5. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2013, s. 633; MANTHE, 2000, s. 37.

11 SOMER, Pervin, "Leges Saturnae [v]e Lex Caecilia et Didia (Roma Hukuku'nda Torba Kanun Yasağı)", 2010 **Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı**, (ed. B. Öztürk, Ü. Kocacakal, F. İlkiz), Seçkin Yayın-

II. *Senatus (senato)*

Krallık döneminde *rex* tarafından seçilen ve ona danışmanlık yapma görevi verilen *senatus*, Cumhuriyet'te de başlangıçta aynı görevi sürdürmüş, zamanla üye sayısı ve yetkileri artmış, git gide toplanamayan meclislerin yerini almış, kararları yasa gücüne eriyen bağlayıcı bir hale gelmiştir.

Senatus, Cumhuriyet döneminin seneden seneye seçilen *magistra*'ları karşısında yönetimin istikrar unsuru olarak önem kazanmıştır. *Senatus*'un özellikle iki alanda yetkileri öne çıkmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki *senatus*'un yasama yetkisi bulunmamaktadır¹². Yasama faaliyeti sırasında *magistra*'larca getirilen yasa önerileri öncelikle *senatus*'ta tartışılır ve sonrasında bu öneriler halk meclislerine oylanmak üzere sevk edilmektedir. Meclis tarafından kabul edilen yasaların bundan sonra onaylanması ve halka durulması *senatus* tarafından yerine getirilmektedir¹³.

Yürütme alanında her ne kadar *senatus*'un rolü danışma (istişari) niteliğinde olsa da, devlet idaresinde askeri, mali, dini iç ve dış siyaset konuları mutlaka *senatus* görüşüne uyularak yapıldığından, zamanla Cumhuriyet idarecileri olan *consul* ve diğer *magistra*'lar *senatus*'un güdümünde yürütme makamları halini almışlardır¹⁴.

Senatus'un sadece *patricius*'lardan oluşan yapısı¹⁵, Cumhuriyet döneminde görev süresi sona eren yüksek dereceli *magistra*'ların *senatus*'un doğrudan doğruya üyesi halini almasıyla değişmeye başlamış, özellikle MÖ 367'den itibaren *pleb* kökenli *magistra*'ların *senatus* üyeliğine engel bir durum kalmamış ve Cumhuriyetin *nobilitas* sınıfı *senatus*'ta da söz sahibi olur hale gelmiştir¹⁶.

Senatus'un *pleb*'lerin katılımı öncesi, sadece *patricius* egemenliği dönemine ait birtakım yetkiler varlığını Cumhuriyet boyunca sürdürmekle birlikte, bazı değişiklikler yapılmıştır. Çıkartılacak yasaların yürürlüğe girmesi için, halk meclisi kararının *senatus* onayından (*auctoritas patrum*) geçmesi durumunun yerini, MÖ 339'da yürürlüğe giren *lex Publilia Philonis* ile yasa önerilerinin önce *senatus* tarafından onaylanması düzenlenmesi getirilmiştir¹⁷. Bu düzenlemeden sonra *senatus* onayı ifadesi *auctoritas patrum* olarak değil, *senatus auctoritas* olarak anılmaya başlanmıştı. Zira *auctoritas patrum*'da sadece *patricius* *senatus* üyelerinden söz etmek mümkünden, *senatus auctoritas*'ta artık hem *patricius* hem de *pleb* *senatus* üyelerinin yer aldığı yeni topluluk vurgulanmak istenmiştir¹⁸. Bu durumun bir uzantısı olarak MÖ 287 ya da 286'da kabul edilen *lex*

cılık, Ankara, 2010, (s. 23-29), s. 23.

12 NICHOLAS, Barry, *An Introduction to Roman Law*, Oxford, 1975, s. 16.

13 KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2013, s. 45.

14 KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2013, s. 45.

15 OKANDAN, Recai Galip, *Roma Âmme Hukuku*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1994, s. 42.

16 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 78.

17 BURDESE, Alberto, *Manuale di diritto pubblico romano*, Terza Edizione, Torino, 1998, s. 94; OKANDAN, 1994, s. 42.

18 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 79; UMUR, 1975, s. 122.

Hortensia'dan sonra, yani *plebiscitum*'ların *lex*'e eş değer tutulmasıyla birlikte¹⁹, *concilia plebis* tarafından alınacak *plebiscitum*'larda, özellikle kriz zamanlarında *senatus*'un onayını alma zorunluluğu ortadan kalkmıştır²⁰.

III. Cumhuriyet Meclisleri (Halk Meclisleri)

Krallık dönemi siyasal organları arasında kral ve senato yanında *comitia curiata* adında sadece *patricius*'lardan oluşan ve yasama yetkisi bulunmayan bir meclis yer almaktaydı²¹. Bu meclisin vatandaşlık hakkı verilmesi, yeni bir *gens*'in Roma'ya kabulü, ölen bir *patricius*'un yerine mirasçı atanması ve *adrogatio* yoluyla evlat edinme işleminin gerçekleştirilmesi fonksiyonları bulunmakla birlikte, yasa yapımında bir rolü yoktu²². *Comitia curiata* varlığını Cumhuriyet döneminde de benzer fonksiyonlarla ve yine aynı üyelerle MÖ 4. yüzyılın ortalarına dek sürdürmüştür²³.

Cumhuriyet dönemine asıl adını veren halkın yönetime katılması, diğer bir deyişle yönetimin halka ait oluşu, yasama yetkisini haiz üç meclisin daha kurulmasıdır. Bu meclisler, halkı temsil etmek gibi bir özelliğe sahip olmayıp, halkın doğrudan doğruya katıldığı, ancak bu katılımın belli birimler üzerinden düzenlenerek oyların bu birimler üzerinden sayıldığı bir özelliğe sahiptir. Bu birimler, Krallık döneminin *comitia curiata*'sında eski aile toplulukları olan *curia*'lar ile, Cumhuriyet döneminde *comitia centuriata*'da *centuria* adı verilen askeri nitelikte, *comitia tributa* ve *concilia plebis*'te ise *tribus* denilen idari birimlere göre saptanmıştır.

1. *Comitia centuriata*

Comitia centuriata hem *patricius*'ların hem de *pleb*'lerin katıldığı, yasa önerilerinin görüşüldüğü, kabul ya da ret biçiminde oylandığı, *ensor*, *consul* ve *praetor*'ların seçimlerini gerçekleştirildiği, kamu suçları bakımından yargı alanında yetkilerinin olduğu, savaş ve barış kararlarını veren devlet idaresinde önemi büyük bir meclistir²⁴.

19 JÖRS, Paul / KUNKEL, Wolfgang / WENGER, Leopold, **Römisches Recht**, In vierter Auflage neu bearbeitet von Heinrich Honsell, Theo Mayer-Maly, Walter Selb, Springer Verlag, Berlin, **1987**, s. 10; APATHY / KLINGENBERG / PENNITZ, **2012**, s. 4; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Özlem, "Patricius-Pleb Sınıfı Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları", **Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan**, Cilt 2, Ankara, 2014, (s. 1753-1784), s. 1765; BURDESE, **1998**, s. 93.

20 WALDSTEIN / RAINER, **2005**, s. 79.

21 DEMİRCİOĞLU, **2011**, s. 55; BURDESE, **1998**, s. 81.

22 KARADENİZ ÇELEBİCAN, **2013**, s. 42, dn. 20; s. 148: *Comitia curiata*, yeni bir *gens*'in Roma şehrine kabulü, bir *patricius*'un ölümünden sonra yerine geçecek halefinin saptanması, *adrogatio* işlemi ile Roma vatandaşlığının verilmesi konularında karar almaktaydı. Burada ayrıca, bir *magistra*'ya *imperium* vermek konusunda *comitia curiata* tarafından çıkarılan *lex curiata de imperio*'yu da anmak gerekir. Roma devletinin erken aşamalarında egemenliğin *rex*'te oluşu ve buradan *comitia curiata* tarafından egemenliği temsil eden *imperium* yetkisinin *rex*'e ya da onun yerine geçen ordu komutanına bu yetkinin verilmesinde, bu yetkinin Cumhuriyet döneminde *magistra*'lara verilen yetkide de kendini gösterdiğini ifade etmek mümkündür. RAINER, **1997**, s. 23 vd.; OKANDAN, **1994**, s. 41; BURDESE, **1998**, s. 92.

23 WALDSTEIN / RAINER, **2005**, s. 82.

24 KARADENİZ ÇELEBİCAN, **2013**, s. 45; UMUR, **1975**, s. 40; WALDSTEIN / RAINER, **2005**, s. 82; OKANDAN, **1994**, s. 40.

Cumhuriyet meclislerinin en eskisi olan *comita centuria*'yı oluşturan ve adını *centuria* denilen yüz kişilik askeri birlikten alan bu birim yapılanması, Roma'nın altıncı kralı Etrüsk soyundan *Servius Tullius* (MÖ 578-535) zamanındaki bir düzenlemeye dayanır²⁵. Roma'nın Cumhuriyet dönemine geçişinde katkısı olan ordu, servet esasına (timokratik) göre oluşturulan 5 sınıfa bölünerek, *centuria* sayısına göre oylamalar gerçekleştirmiş ve toplam *centuria* sayısı MÖ 3. yüzyılın ortalarına kadar 193 olarak belirlenmiştir²⁶.

Comitia centuria'nın ilk oluşumunda, 1. sınıfta 80 askerlerin (*classici*) ve yanında 18 şövalyelerden (*equites*) oluşan 98 *centuria*, 2 - 5. sınıflardaki yaya askerlerin (*pedites*) oluşturduğu 95 *centuria* olmak üzere toplamda 193 *centuria* yer almıştır²⁷. Her *centuria*'nın bir oy hakkına sahip olduğu bir oylama anlayışı benimsenmiştir. Oylamalarda şövalyeler ve 1. sınıf oyları çoğunluğu elde ettiğinde diğer sınıfların *centuria*'larının oylama yapması gerekmediğinden, çoğu durumda çıkarları aynı doğrultuda olan şövalye ve 1. sınıf yanlısı karar çıkması yeterli olmuştur.

MÖ 241 yılında, *ensor*'lar *Marcus Fabius Buteo* ve *Gaius Aurelius Cotta* tarafından *comita centuriata*'nın oluşum biçimi değiştirilmiş, 193 olan *centuria* sayısı 373'e çıkarılarak *Servius Tullius* zamanından beri şövalyeler ve 1. sınıf oylarıyla sağlanan seçkin çoğunluğu tekeli kırılarak yeni çoğunluk sistemiyle daha demokratik bir oylama yapısına geçilmiştir. Bu *centuria*'ların oluşturulmasında 35 *tribus*'un her birinde 2 olmak üzere toplam 5 sınıfta 350 *centuria* ve buna ek olarak 18 şövalye *centuria*'sı ve 5 diğer *centuria* ile birlikte toplam 373 *centuria*'da çoğunluk sağlanması suretiyle karar alınabilmıştır. *Centuria* sayısı sabit olmakla birlikte, her bir *centuria* sayısı ismini aldığı 100 sayısından çok daha fazla Roma vatandaşı içermekle birlikte, oylamalarda her *centuria* bir oy olarak hesap edilmiştir.

Comitia centuriata, *imperium* sahibi *magista*'lıklar (*magistratus maiores*) olan *consul*, *praetor* ve *ensor* seçimlerinin yapıldığı, *lex* çıkartma yetkisine sahip en önemli Cumhuriyet meclisi olduğu söylenebilir.

2. *Comitia populi tributa* (*comitia tributa*)

Comitia tributa, bütün Roma vatandaşlarından yani *patricius* ve *pleb*'lerin katılımından oluşan bir meclistir. *Tributa* sıfatı, meclisin oluşumunda, yerel yönetim birimi olan *tribus*'ların esas alınmasıdır. *Tribus*, Roma halkının (*populus*) nüfus ve toprak bakımından yapılandırılmasında idari birim olarak ifade edilmiştir. *Patricius* ve *pleb*'ler arasındaki sınıf mücadelesi eşitlikle sonuçlandıktan sonra²⁸, *tribus*'lar hem Roma halkının mali,

25 BURDESE, 1998, s. 81.

26 RAINER, 1997, s. 108; Livius, *Ab urbe condita*, 1.42-43; DEMİRCİOĞLU, 2011, s. 57-59; BURDESE, 1998, s. 87: 1. sınıf için en az 100.000 As, 2. sınıf için 75.000 As, 3. sınıf için 50.000 As, 4. sınıf için 25.000 As ve son olarak 5. sınıfta yer alabilmek için 11.000 (ya da 12.500) As tutarında servet sahibi olmak gerekmekteydi.

27 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 82: Sözkonusu 95 *centuria*; 2, 3 ve 4. sınıfların her birinden 20'şer *centuria*, 5. sınıftan 30 *centuria* ve ayrıca silahsızlardan (velati) oluşan 5 *centuria*'dan ibarettir; TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 194; MANTHE, 2000, s. 39; DEMİRCİOĞLU, 2011, s. 58; BURDESE, 1998, s. 85 ve 88.

28 OKANDAN, 1994, s. 43.

askeri ve siyasi ayrımında hem de arazinin bölümlenmesinde birim olarak kullanılmıştır. Roma toprakları genişledikçe, başlangıçta 4 olan sayıları artarak, MÖ 241 yılında 35 sayısında sabitlenmiştir²⁹. *Tribus*'ların 4'ü şehir (*tribus urbanae*) ve kalan 31'i köy *tribus*'u (*tribus rusticae*) olarak adlandırılır³⁰. Bu sabitlemeden sonra Roma'ya yeni katılan topraklar ile yeni vatandaş kabul edilen Romalılar mevcut *tribus*'lara dahil edilmiştir.

Tribus esasına göre kurulan ve her *tribus*'un bir oy hakkının olduğu *comita tributa*'nın *magistra*'ların ve genelde *praetor* tarafından önerilen yasa önerilerin kabul ya da reddetme, *quaestor*, *aedilis curulis* ve diğer ikinci derece *magistra*'ları (*magistratus minores*) seçme, ceza yargılamasında para ceza verme yetkileri bulunmaktadır³¹.

3. *Concilia plebis tributa (concilia plebis, concilium plebis)*

Concilia plebis, *patricius*'lara göre alt derecede yer alan *pleb*'lerin oluşturduğu ve aldığı kararların sadece *pleb*'ler için geçerli olduğu *pleb* meclisidir. Bu nedenle de aldığı kararlara *plebiscitum*, yani *pleb* meclisi kararı adı verilir³².

Concilia plebis'in kökleri MÖ 5 yüzyılda zirvesine ulaşan ve ayrı devlet kurma tehdidi sonunda *patricius* ve *pleb* sınıfları arasında kurulan barış ile ortaya çıkmış, *pleb*'lerin çıkarlarını *patricius*'lar karşısında koruyan bir meclis olarak çoğu zaman "devlet içinde devlet" olarak ifade edilebilecek bir yapı olarak görülmüştür. *Lex Hortensia* ile birlikte aldığı kararların *lex*'e eş sayılmasıyla artık bundan böyle bizatihi devletin kendisi olduğu sonucuna da varılabilir.

Lex Hortensia'dan itibaren, *tribunus plebis*'ler (halk tribunları) tarafından yasa önerilerinin *plebiscitum* biçiminde mutat yasa faaliyetine dönüşmüştür. Bu yasaların artık *senatus* tarafından onayı zorunluluğu bulunmamakla birlikte, *senatus Gracchus* kardeşlere kadar (MÖ 2. yüzyıl başları) *tribunus plebis*'leri kendi yararlarını gerçekleştirme aracı haline getirmesini bilmiştir³³.

Tribunus plebis ve *aedilis plebis* seçimleri *concilia plebis*'in yetkisi dahilindedir³⁴. Daha önce de belirtildiği üzere *lex Hortensia* sonrasında *concilia plebis*'ten çıkan *plebiscitum*'lar bütün Roma *populus*'u için bağlayıcı nitelik taşımaktadır.

Lex Hortensia sonrası *tribus* çoğunluğu ilkesinin hakim olduğu *concilia plebis*'te barış antlaşmaları, kamusal yetkilerin devri, *lex Aquilia* ve *lex Falcidia* gibi önemli bazı özel hukuk düzenlemeleri kabul edilmiştir³⁵.

IV. Yasalar (*leges*)

Roma'da yasa (kanun) için kullanılan *lex* kelimesi, geniş anlamda kural, kaide, norm

29 RAINER, 1997, s. 102-103; BURDESE, 1998, s. 90.

30 UMUR, 1975, s. 211; WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 84; DEMİRCİOĞLU, 2011, s. 57.

31 UMUR, 1975, s. 40.

32 KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2013, s. 45 ve dn. 25; OKANDAN, 1994, s. 46.

33 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 85.

34 RAINER, 1997, s. 125-126.

35 RAINER, 1997, s. 126-127; MANTHE, 2000, s. 39.

anlamına gelmekte olup, daha çok tarafların kendi aralarında geçerli olması konusunda anlaşlıkları hususları ifade ederken, aynı anlamı koruyarak halk meclisleri tarafından kabul edilen ve yasayı öneren *magistra* ile onu kabul eden *populus* arasındaki anlaşma olarak düşünülebilen dar anlamda yasayı (*lex publica*, kamusal norm) da karşılamaktadır³⁶.

Principatus dönemi hukukçusu *Gaius*, *Institutiones* isimli eserinde, Roma hukuk kaynaklarını şu şekilde saymıştır:

Gaius, Inst., 1.2

Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebi scitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.

Roma halkının hukuku yasalar, *pleb* kararları, senato kararları, *princeps* emirnameleri, yetkili makamların çıkardığı beyannameler ve bilimsel görüşlerden oluşmaktadır.

Her ne kadar *Principatus* dönemi, *princeps* ve *senatus*'un diarşik yönetimi altında olup bu iki kurumun çıkartıkları hukuk kaynaklarıyla yönetiliyor olsa da, Cumhuriyetin yasama alanındaki *lex* ve *plebiscitum* adındaki iki yasa formu varlıklarını sürdürmüştür. Zira Cumhuriyetin asıl yıkılmasına yol açan, Cumhuriyet meclislerinin fiilen toplanamaması, *senatus*'un onun yerini alan hakimiyetidir. Bu sebeplerle *Gaius*, Roma halkının hukukunu ifade ederken önce *Cumhuriyet* döneminin *lex* ve *plebiscitum*'unu, onun ardından da senato kararlarını, *princeps* emirnamelerini ve halen bir süre daha görevde olacak olan *magistra*'ların çıkartmış oldukları beyannameler ile *principes*'lerin bu dönemde kendileri adına cevap verme yetkisi verdikleri hukukçuların görüşlerini tek tek sıralamaktadır.

Gaius, Cumhuriyet döneminin iki önemli hukuk kaynağını, *lex* ve *plebiscitum*'u, bunları çıkartma yetkisi olan kurumları belirtmek suretiyle şeklen tanımlamıştır:

Gaius, Inst., 1.3

Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebi scitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis et patriciis, plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur; unde olim patricii dicebant plebi scitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebi scita universum populum tenerent; itaque eo modo legibus exaequata sunt.

Yasa, halk tarafından emredilen ve çıkartılan düzenlemedir. *Pleb* meclisince emredilen ve çıkartılansa *pleb* kararıdır. *Pleb*'ler, *patricius*'ların da dahil olduğu halkın tamamından ayrı olup, *patricius*'lar dışındaki halk kesimini ifade eder. Buradan hareketle *patricius*'lar hiçbir zaman *pleb*

36 UMUR, 1975, s. 112; SOMER, 2010, s. 24.

kararlarıyla bağılı olmadıkları, çünkü buna yetkilerinin olmadığını ifade etmişler, fakat sonradan yürürlüğe giren *Hortensius* yasası, *pleb* kararlarının tüm halk için geçerli olduğunu düzenlemiş ve böylece *pleb* kararları yasalara eşit kabul edilmiştir.

Lex için *Gaius*'un belirttiği kaynak *populus*, yani Roma halkıdır. Roma halkı (*populus*), kuruluşundan beri *patricius* ve *pleb* olmak üzere iki halk kesiminden oluşmuş, bunlardan *patricius*'lar siyasal, ekonomik ve hukuksal hak ve yetkiler bakımından uzun dönem ayrıcalıklı sınıf olmuş, *pleb*'ler ise *patricius*'lara göre ikinci sınıf halk sınıfı sayılmaktayken³⁷, iki sınıf arasındaki mücadele Roma Cumhuriyet dönemi boyunca daima *pleb* sınıfı lehine gelişme gözlemlenmiştir. Bu gelişmelerin başlıcaları olarak, *pleb* çıkarlarını *patricius*'lara karşı savunacak bir halk temsilcisi (*tribunus plebis*, MÖ 493) makamı kurulması³⁸, hukuk önünde iki sınıfın eşitliğini sağlayacak bir yasa (*Leges Duodecim Tabularum*, Oniki Levha Yasası, MÖ 451-449), ölüm cezalarında infaz için halk meclisi onayının getirilmesi (*provocatio ad populum*), sınıflar arası evlilik olanağı getirilmesi (*lex Canuleia*) örnekleri sayılabilir³⁹. Bu mücadele konularından birinin de Cumhuriyet dönemi yasa yapma faaliyeti olarak tespiti yapılabilir.

Iustinianus derlemesinde (*Corpus Iuris Civilis*) ise *lex* ve *plebiscitum*, *Gaius*'un tanımlamasına benzer; fakat birtakım eklemelerle şu şekilde tanımlanmıştır:

Iust., Inst., 1.2.4

Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species, a genere: nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. Sed et plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt.

Consul gibi bir *senato magistra*'sının önerisiyle Roma *populus*'unun çıkarttığı *lex*'tir. *Tribunus* gibi bir *pleb magistra*'sının önerisiyle *pleb*'lerin çıkarttığı ise *plebiscitum*'tur. Özelin genelden ayrılması gibi *pleb*'ler de *populus*'tan öyle ayrılır. Nitekim *populus*, *patricius*'lar, *senato* üyeleri dahil bütün vatandaşları ifade ederken, *pleb*'le anlatılmak istenen *patricius* ve *senato* üyeleri haricindeki vatandaşlardır. Fakat *lex Hortensia*'dan sonra artık bir *plebiscitum*, bir *lex*'ten daha aşağı değerinde değildir.

Iustinianus (MS 6. yy.) dönemiyle *Gaius*'un yaşadığı MS. 2. yüzyıl arasındaki zaman farkı, doğal olarak toplumsal ve siyasal kurumlarda değişikliğe yol açtığından, tanımlamalarda bazı farklılıklar dikkat çekmekle birlikte Roma halkının (*populus*) sınıfsal

37 TEKİN, 2008, s. 195; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, 2014, s. 1754.

38 OKANDAN, 1994, s. 44.

39 RAINER, 1997, s. 37; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, 2014, s. 1762 ve 1775.

ayrımı, ona özgü halk meclislerinin hala geleneksel olarak farklı isim alan yasal düzenlemeleri fark edilmekle birlikte, *lex* ve *plebiscitum* arasındaki tek fark *lex Hortensia*'dan sonra sadece kelimeler bazında kalmaktadır. Hatta farkı ortadan kaldıran *lex Hortensia* ile MS 287 ya da 286'dan sonra birçok yasanın *plebiscitum* olarak çıkarıldığı görüldüğüne göre⁴⁰, *Iustinianus*'un dediği gibi, *plebiscitum*'lar de *lex*'lerden daha az önemde olmamıştır.

Krallık döneminde kralların, *leges regiae* (kral yasaları) adı verilen birtakım düzenlemeler yaptıkları, bu dönemin ömürboyu tek iktidar sahibi olmaları nedeniyle böyle bir yetkiyi kullanabildikleri tartışmalı da olsa kabul edilebilir. Özellikle Roma toplumunun kurulması ve organize edilmesi konusunda ilk iki kral olan *Romulus* ve *Numa Pompilius*'un yasaları anılabilir. Ancak bu yasalar, kaynağı halk olan cumhuriyet yasalarında ayrılır ve daha ziyade ilahi hukukla bağlantı içinde değerlendirilmelidir⁴¹. Zira kral aynı zamanda dini lider olup, yasa yapımı da bu yetkisi çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerle de ilintilidir. *Leges regiae* ile ilgili en önemli bilgi kaynağı, krallık döneminin son zamanlarında ya da Cumhuriyet başında, *pontifex maximus* (baş rahip) olarak görev yapan *Papirius*'un tüm krallık yasalarını derlediği *ius Papirianum* adlı eserdir⁴². *Leges regiae* de denilen bu eserin krallıktan çok sonra, hatta Cumhuriyet dönemi sonlarında yazılmış olduğu ifade edilmiştir⁴³.

Gaius'un *populus*'u halkın kaynağı olarak görmesi, uzun bir Cumhuriyet dönemi sonunda ortaya çıkan anlayışı karşılamaktadır. Oysa Krallık dönemi sona ererken, *pleb*'lerin hiç de *populus* kapsamında rolünü gösterecek bir kurum bulunmaz. Nitekim Krallıkta *senatus* ve *comitia curiata* sadece *patricius*'lardan oluşmaktadır. *Pleb*'ler bu dönemde herhangi bir siyasal hakka sahip değil, oy kullanamaz, asker olamaz ve kamu kademelerinde yer alamaz durumdadır⁴⁴. Hatta *pleb*'lere, bu dönemde, vatandaşlık hakkı dahi verilmiş değildir⁴⁵. Oniki Levha Yasasıyla sağlanan hukuksal eşitlik, siyasal ve sosyal alanda ancak zamanla sağlanabilmiştir. Özel hukuk alanında yer alan *patricius-pleb* evlilik yasağı MÖ 445'te *lex Canuleia* ile kaldırılabilmiş ve iki sınıf arasında *conubium* (evlenme) hakkı tanınmıştır⁴⁶.

Pleb'leri Cumhuriyetin en önemli halk sınıfı haline getiren tarihsel, siyasal ve sosyal olay, Krallık döneminin son kralı *Lucius Tarquinius Superbus*'un Roma geleneklerine uymayan keyfiyet ve istibdat rejimine son vermek üzere *patricius* ve *pleb*'lerin ittifak halinde hareket etmeleri ve nihayetinde kralı Roma'dan birlikte kovmalarıdır. Ancak sonradan *patricius*'ların kralın kovulmasından sonra yeni kurulan rejimde eski ayrıcalıklı

40 RAINER, 1997, s. 123; BURDESE, 1998, s. 93.

41 BERGER, 1953, s. 546.

42 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 43.

43 UMUR, 1975, s. 101.

44 TEKİN, 2008, s. 195; DEMİRCİOĞLU, 2011, s. 52.

45 KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2013, s. 41.

46 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 38; UMUR, 1975, s. 114: MÖ 445 yılı tribunos plebis'lerinden Canuleius tarafından önerilmiş bir yasa olduğu ve plebiscitum biçiminde çıkarıldığı söylenmektedir.

statülerini sürdürmek istemeleri, *pleb* taleplerine kulak tıkamaları, MÖ 494'te *pleb*'lerin ya isteklerinin kabulü ya da ayrı devlet kurma tehdidiyle başlattıkları genel grev hareketine (*secessio plebis*) yol açmıştır⁴⁷. *Patricius*'lar bu olay ardından, *pleb*'lerle anlaşmaya varmış, kendileriyle eş yetkileri hemen vermek gibi bir yola girmemiş, ancak *pleb*'lerin güçlü taleplerine de direnememişlerdir. Cumhuriyet tarihi baştan sona *pleb*'lerin yeni haklar elde ettikleri bir dönem olup *pleb*'lerin yasa yapım süreçlerine dahil olması da bu kapsamdadır.

Özel hukuk ve usul hukuku açısından önemli yasalar, genelde *plebiscitum* olarak çıkarılmıştır⁴⁸. Bu alanda özellikle Cumhuriyet döneminde son derece ender biçimde yasal düzenleme yapılırken, bunlarda *tribunus* önerisiyle *plebiscitum* olarak kabul edilen yasalar görülmektedir. Örneğin bunlar arasında en önemlisi bugün borçlar hukukunun⁴⁹ en önemli kurumlarından haksız fiil sorumluluğunun temelini oluşturan *damnum iniuria datum* adındaki haksız fiil türündeki mala verilen zararlarıdaki sorumluluğu düzenleyen MÖ 286 tarihinde kabul edilen *lex Aquilia*'dır⁵⁰.

V. Yasa Yapım Süreçleri

MÖ 367 yılı düzenlemesiyle halk meclislerinin yasa yapım sürecindeki rolü, *magistra*'lar tarafından getirilen önerileri (*rogatio*) oylamakla sınırlandırılmıştır. Bu düşüncenin temelinde yatanı Wieacker, yürütme gücü olan *magistatus* ile yasama gücünü haiz olarak ifade edebileceğimiz *populus* arasındaki güçler ayrılığına bağlamıştır⁵¹.

Yasa önerilerini *comitia* meclisine getirme hakkı (*ius agendi cum populo*) sadece *magistra*'lara özgülenmiştir⁵². Bu *magistra*'lar *consul*, *praetor*, *dictator* ve *magister equitum* olarak adlandırılabilir⁵³. Öte yandan, *ius agendi cum plebe* yetkisiyle de *tribunus plebis* ve *aedilis plebis*'lerin de *concilia* meclisini toplantıya çağırıp öneride bulunma hakkı olduğunu da anmak gerekir⁵⁴. Meclis yasa önerisini kabul (*lex rogata*) ya da reddedebilir; öneriye karşı bir beyanda bulunulması, değişiklik yapılması söz konusu olmadığı gibi, kendi kendine de herhangi bir önerinin meclise getirilmesine, *magistra*'lar haricinde kimsenin kendi önerisini mecliste görüşmesine izin verilmemiştir⁵⁵.

Farklı konuların birlikte aynı ya da tek bir yasada düzenlenmesine izin verilmemiş, *rogatio per saturan* adı verilen bu öneriler geçersiz kabul edilmiştir⁵⁶.

47 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 36; TEKİN, 2008, s. 198; DEMİRCİOĞLU, 2011, s. 91.

48 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 85; NICHOLAS, 1975, s. 16.

49 Bkz. TBK md. 49 vd.

50 RAINER, 1997, s. 123-124; MANTHE, 2000, s. 83.

51 WIEACKER, Franz, *Römische Rechtsgeschichte*, München, 1988, s. 280 vd.'dan aktaran RAINER, 1997, s. 124.

52 JÖRS / KUNKEL / WENGER, 1987, s. 9; SOMER, 2010, s. 24.

53 BURDESE, 1998, s. 95.

54 BURDESE, 1998, s. 95.

55 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 86.

56 RAINER, 1997, s. 125.

Magistra tarafından meclisten geçmesi istenen yasa önerisi (*rogatio*) metninin, oylamadan 24 gün (*trinundinum*⁵⁷) önce, beyaz tahta levhalara (*tabulae dealbatae*) asılarak kamuya ilan ile duyurulmasıyla (*promulgatio*) yasa yapım süreci başlamaktadır⁵⁸. Böylece oylamaya katılacak olan vatandaşlara, öneri üzerinde düşünme olanağı tanınmaktadır⁵⁹. *Promulgatio*'nun ancak öneride bulunan *magistra* tarafından yapılmasına izin verilmiştir⁶⁰. *Trinundinum* evresinde, *magistra*'ların davet ettiği halkın (*contio*, *conventio*)⁶¹ huzurunda muhalif görüşlere karşı önerinin savunması yapılabilmektedir⁶².

Comitia centuria'da gerçekleşecek oylama günü, öncelikle rahipler tarafından kehanetler (*auspicia*) yorumlanır ve böylece ilahi onay alındıktan sonra ancak çağrılan halk meclisi önünde yasa önerisi resmi olarak okunarak *magistra* tarafından halka şuna benzer şekilde hitap edilerek sorulur: "*Rogo, Quirites, velitis iubeatis?*" (Vatandaşlar, size soruyorum, [bu yasayı] uygun bulur ve emreder misiniz?). Bundan sonra oylama (*suffragium*) gerçekleştirilir. Önce her oy kullanma birimi kendi içinde oyunu belirlemiş ve her birimin bir oyu yasa önerisinin oylamasında değerlendirilmiştir⁶³.

Oy verme işlemi açık ve sözlü olarak yerine getirilirken MÖ 139 yılından itibaren gizli ve yazılı oy pusulalarının (*tabella*) sandığa (*cista*) atılması biçimine dönüştürülmüştür⁶⁴. Bu oy kullanma biçimi özgürlüğün güvencesi olarak kabul edilmiştir⁶⁵. *Magistra* seçimlerinde oy pusulası üzerine arzulanan aday adı yazılırken, yasa önerilerinin oylanmasında her oy hakkı sahibine birinde "*UR*" (*uti rogas* - kabul), diğerinde "*A*" (*antiquor* - ret) harfleri yazan iki oy pusulası (*tabella*) verilmiş ve bunlardan birinin sandığa (*cista*) içine atılması suretiyle oy tercihi yapılmıştır⁶⁶.

Halk meclisi tarafından reddedilen yasa önerisinin, aynı *magistra*'lık döneminde tekrar yasa önerisiyle halk önüne getirilmesine izin verilmemiştir⁶⁷.

Oylama sonucu sesli olarak duyurulduktan (*renuntiatio*) sonra, kabul edilen yasa önceleri ağaç, sonradan bakır ve bronz levhalar üzerinde herkesin göreceği biçimde ilan

57 MÖ 98 yılında lex Caecilia Didia ile yasal olarak saptanmış olan "trinundinum", 3 kez 8 günü ifade eden, Roma'da meydana kurulan iki pazar günü arasındaki 8 günlük zaman dilimi esas alan ve 24 güne karşılık gelen kelimedir. BERGER, 1953, s. 602; UMUR, 1975, s. 141; BURDESE, 1998, s. 95; SOMER, 2010, s. 24 ve 27: Trinundinum kelimesinin anlamı üzerinde bir diğer düşünceye göre ise, öneri günü esas alındığında, bu isimle anılan günün 3. tekrarı olan gün oylamanın yapıldığı kabul edilirse, trinundinum 17 güne denk gelmektedir.

58 BURDESE, 1998, s. 95.

59 SOMER, 2010, s. 24.

60 RAINER, 1997, s. 124-125.

61 UMUR, 1975, s. 48.

62 WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 86.

63 BURDESE, 1998, s. 96; WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 86; JÖRS / KUNKEL / WENGER, 1987, s. 9.

64 Lex Gabinia tabellariae. BERGER, 1953, s. 552; Lex Gabinia yanında, MÖ 137'de çıkartılan lex Cassia, MÖ 131'de lex Papiria gizli oyla ilgili düzenlemeler içermektedir. BURDESE, 1998, s. 96.

65 RAINER, 1997, s. 117; Cicero, Pro Plancio, 16.

66 BURDESE, 1998, s. 96; SOMER, 2010, s. 25; WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 86; JÖRS / KUNKEL / WENGER, 1987, s. 9; RAINER, 1997, s. 118: Benzer biçimde, davalarla ilgili karar alınırken de, "A" (absolvo - beraat), "D" (damno - mahkumiyet) yazan oy pusulaları kullanılmıştır.

67 RAINER, 1997, s. 125.

(*publicatio*) edilmiş ve yasa metinleri devlet arşivinde (*aerarium*) saklanmıştır⁶⁸.

Her yasa, önerisini yapan *magistra* adı, oylamanın yapıldığı halk meclisi, toplantı yeri ve tarihiyle adlandırılmıştır⁶⁹.

Halk meclislerinin bir yasa önerisi karşısındaki rolü ya kabul ya da ret yönünde olabildiği için, verilen oyların öneri doğrultusunda kalmasını sağlamak ve bu konuda suistimale olanak tanımamak için MÖ 98 yılında *lex Caecilia Didia* ile birbirleriyle sıkı bağlantı içinde olan konuların yasa önerisinin ve dolayısıyla oylamanın konusunu oluşturabileceği kuralı (tek konu kuralı) getirilmiştir⁷⁰. Böylece aralarında ilgi bulunmayan konuları içeren yasalar (*leges saturnae*), Roma'da Cumhuriyet döneminde MÖ 1. yüzyılda yasaklanmıştır⁷¹. Bugün "torba yasa" olarak da adlandırılan Roma'da *leges saturnae* olarak bilinen yasaların çıkartılmayaacağı kuralı, MÖ 98 yılı *consul*'leri *Quintus Caecilius Metellus Nepos* ve *Titus Didius* tarafından önerilmiş olduğundan, çıkan yasa da onların adıyla *lex Caecilia Didia* olarak anılmaktadır. Bu yasanın çıkarılmasının gerekçesi, halkın oylamayla kabul etmek istemeyeceği konuların, kabul edilmesini arzu edecekleri konular yanına eklemek suretiyle kabul oyu devşirilmesinin önünü almak düşüncesi olduğu söylenebilir⁷². *Lex Caecilia Didia* ile ilgili son olarak ifade etmek gerekir ki, bu yasa tek konu kuralını içeren ilk düzenleme olmamakla birlikte, bu kuralı teyit eder nitelikte bir yasadır⁷³.

SONUÇ

Eski Roma'nın Cumhuriyet döneminin en önemli vasfı, halkın yönetime katılması biçiminde kendini gösterir. Halkın yöneticilerini seçmesi ve halkın yönetimiyle ilgili yazılı yasaları halkın kendisinin belirlemesi, bugün de, cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının özünü oluşturur.

Roma'nın geleneksel olarak örf ve adete dayanan hukuk sistemi, Cumhuriyet ile birlikte toplumun yönetimiyle ilgili kuralların, siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuksal sebeplerle yazılı biçimde ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Kralın tek başına ömürboyu idaresi, Cumhuriyette yerini halk tarafından bir yıllığına seçilerek göreve gelen *magistra*'lara bırakmıştır. *Magistra*'lar tarafından getirilen yasa önerileri ise halk meclislerinde kabul ya da reddedilerek toplumun temeli olan yazılı yasaların önü açılmıştır. Böylece toplum yaşamının temelini yazılı yasalar oluşturmaya başlamıştır. Roma tarihinde büyük kodifikasyon hareketleri sadece iki (Oniki Levha Yasası ve *Corpus Iuris Civilis*) olmakla birlikte, hemen hemen her alanda, gerek kamu hukuku gerekse özel hukuk sahasında sayısız yazılı yasa çıkartılmış olup, bu yasalar günümüz hukukunda halen daha etkileri varlığını sürdürmektedir.

68 BURDESE, 1998, s. 96-97; WALDSTEIN / RAINER, 2005, s. 86; RAINER, 1997, s. 123: Yasa metinleri, aynı zamanda hazine işlevi olan ve quaestor'lar tarafından korunan, pleb arşivleri olarak da kullanılan Ceres ve Saturn tapınaklarıyla doğrudan doğruya forum'da muhafaza edilmiştir.

69 RAINER, 1997, s. 125; BURDESE, 1998, s. 97.

70 SOMER, 2010, s. 23-25.

71 UMUR, 1975, s. 110-111.

72 SOMER, 2010, s. 26.

73 SOMER, 2010, s. 26.

Roma toplumunun ikili sınıfsal yapısı, yasaların da çeşitli biçimlerde ortaya çıkması sonucunu doğurmuşsa da, zamanla toplumsal kesimler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi ya da siyasal mücadelelerin etkisiyle isimleri farklı olmakla birlikte eşit hukuki etkili yazılı yasalar benimsenmiştir.

Roma'nın Cumhuriyet döneminin en önemli hem *patricius* hem de *pleb*'lerin oluşturduğu *centuria* meclisinin çıkarttığı *lex* ve sadece *pleb*'lerden oluşan *pleb* meclisinin çıkarttığı *plebiscitum*, MÖ 3. yüzyılda birbirine eşit hukuki etkili kabul edilmiş ve her iki meclisten de önemli yasalar çıkartılarak Roma toplumunun yönetiminde uygulanmıştır.

Romalıların yasa yapmakta yaşadıkları sorunlardan hareketle zaman içinde tespit edip çözümü konusunda kafa yordukları ve uyguladıkları ilkeler bugün de çağdaş demokrasilerde önemli işlevler görmektedir.

Halkın yasa yapım sürecine dahil edilmesi, vatandaş ve toplum çıkarının dengelenmesi ve düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Nitekim, yasa önerilerin getirilmesi, bunların oylanması arasında süre olması, halkın bireysel çıkar yerine toplum çıkarını ön plana getirmesi doğrultusunda önemli bir adım olmuştur. Oylamaların, gizli ve yazılı biçimde, oy pusulaları aracılığıyla oy sandıklarında toplanarak halkın kararının ortaya çıkması, siyasal nüfuzun en az etki etmesinin yolunu açmış, bu tarz bir oy kullanmak toplumsal özgürlüklerin temeli olarak görülmüştür.

Romalıların Cumhuriyet döneminde benimsedikleri bir diğer düzenlemeyle ise, yasa önerilerinin tek konu ile ya da en azından birbiriyle sıkı irtibatla olan konularla sınırlandırılması da, halkın oylarıyla çıkartılan yasalarda, toplum çıkarlarının herşeyin üstünde olmasını sağlamakta önemli bir işlev görmüştür.

KAYNAKÇA

- ALOVA, Erdal, **Latince Türkçe Sözlük**, 5. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2013.
- APATHY, Peter / KLINGENBERG, Georg / PENNITZ, Martin, **Einführung in das römische Recht**, 5. Aufl., Wien, 2012.
- BERGER, Adolf, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Philadelphia, 1953.
- BURDESE, Alberto, **Manuale di diritto pubblico romano**, Terza Edizione, Torino, 1998.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, **Roma Tarihi**, 1. Cilt: Cumhuriyet, 5. Baskı, Ankara, 2011.
- GAIUS, **Institutiones. Die Institutionen des Gaius**, Herausgeben, übersetzt und kommentiert von Ulrich Manthe, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004.
- HONSELL, Heinrich, **Römisches Recht**, 8. Aufl., Springer Verlag, Berlin, 2015.
- JÖRS, Paul / KUNKEL, Wolfgang / WENGER, Leopold, **Römisches Recht**, In vierter Auflage neu bearbeitet von Heinrich Honsell, Theo Mayer-Maly, Walter Selb, Springer Verlag, Berlin, 1987.
- IUSTINIANUS, **Institutiones**, (çev. Ziya Umur), Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.
- TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan, **Roma Hukuku**, 16. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.
- LIVIUS, Titus, **Roma Tarihi. Şehrin Kuruluşundan İtibaren (Ab urbe contida)**, Kitap: I, (çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
- MANTHE, Ulrich, **Geschichte des römischen Rechts**, Verlag C. H. Beck, München, 2000.

- NICHOLAS, Barry, **An Introduction to Roman Law**, Clarendon Law Series, Oxford, 1975.
- OKANDAN, Recai Galip, **Roma Âmme Hukuku**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1994.
- RAINER, Johannes Michael, **Einführung in das römische Staatsrecht. Die Anfänge und die Republik**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997.
- SOMER, Pervin, "Leges Saturae [v]e Lex Caecilia et Didia (Roma Hukuku'nda Torba Kanun Yasağı)", **2010 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı**, (ed. B. Öztürk, Ü. Kocasakal, F. İlkiz), Seçkin Yayıncılık, Ankara, **2010**, (s. 23-29).
- SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Özlem, "Patricius-Pleb Sınıfı Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları", **Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan**, Cilt 2, Ankara, **2014**, s. 1753-1784.
- UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul, 1975.
- WALDSTEIN, Wolfgang / RAINER, J. Michael, **Römische Rechtsgeschichte**, 10. Aufl., München, 2005.